

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд

на доц. д-р Пламен Антоу

1880-те: литература и философия на историята. Вазов

Авторска воля и памет на творбата

за придобиване на научната степен „доктор на филологическите науки”

Дисертацията на доц. Пламен Антоу представлява обемен и дълго обмислян труд; значителна част от него е публикувана като студии в научни издания и „Литературен вестник“. Авторът има амбицията да представи радикално нова гледна точка не само към конкретно назования обект – литературата от 80-те години на XIX в. и творчеството на Ив. Вазов от това време, но и към цялостното културно, ментално, а в известен смисъл и социално развитие на българите и българското. За разлика от други подобни амбициозни и с широк обхват проекти, тук авторът, по неговите думи, използва „различни методологически стратегии и похвати“, които го отвеждат до „методологически полифонизъм“ (с. 10) – едно напълно допустимо, но и рисковано решение. По-проблематичен е отказът от „прекалено строго академичното изискване за преговор на „вече писаното по въпроса“ и цитиране...“ (пак там), което е аргументирано в едно от немалкото отклонения, които едва ли са винаги необходими за анализа.

Трудът преследва няколко допълващи се цели и разсъждава по множество въпроси, немалка част от които надхвърлят обичайните граници на литературната история. И това несъмнено респектира читателите. То е и заредено и с напрежение, а и с опасност от формулиране на не особено аргументирани тези, които много често пораждаат въпроси, които не получават отговор в дисертацията, а и трудно биха могли да получат някакъв относително убедителен и относително консенсусен отговор.

Централната идея на труда, а и на други студии на Пл. Антоу е осмислянето на сложните взаимоотношения между три феномена: „колективно несъзнавано“, което е разположено на „инфралитературно равнище“, литературата и *реалполитическото*. Не

бих казал, че това е радикално нов подход, той е предлаган от различни автори (някои от тях споменати в труда), правени са опити да бъде насочен и към българската литература. Проблемът е че основните работни понятия остават недокрай дефинирани, още по-малко – съгласувани с другите изследвания, насочили се към сходна проблематика. В известен смисъл това е проблем и за днешното българско литературознание като цяло, което нерядко говори различни езици и не държи да ги превежда един на друг.

Непълното дефиниране на работните понятия поражда въпроси, които остават без отговор в труда. Колективното несъзнателно се оказва от една страна древно, дори аисторическо или свързано с праисторическото, то съхранява „мощни езически остатъци, в които автохтонното тракийско, славянско и прабългарско наследство се размива в универсализма на една светонагласа...” (с. 121), но някак безпроблемно е българско, а и носи в себе си елементи, които са по-характерни за новите времена. Според „централната логика на дисертацията, нишката, около която всички останали се сплитат в общ сноп“, е „българския копнеж по държавност, по държавата като реализация в *реалполитическото* на колективното/национално самосъзнание (в смисъла на Хегел)“. (с. 2) Другаде често се споменава „национално-етатисткия проект на Възраждането“. Този копнеж (или проект) се приема по подразбиране и не се пита кога е възникнал, в кои социални групи, кои и колко са неговите поддръжници и пр.

Пл. Антов все пак се позовава на различни авторитетни трудове по по-общи, не специфично литературни проблеми, като е склонен да приеме някои от идеите им, когато те подкрепят собствените тези. Проблемът е, че не всички идеи на авторитетните изследователи са непременно безспорни, някои от тях са отхвърлени или уточнени в по-късни изследвания, а приложимостта им към разглеждания български материал е проблематична. Имам предвид представите за праисторическите периоди, за матриархата, а и за фолклора. По-конкретно за възникването хронологията на конкретните текстове, мотиви и пр., за източниците, от които съдим за него. При това не само при българската устна словесност. С риск да вляза в ролята на заядлив педант бих попитал откъде познава например „митофолклорен епос (... за) Херакъл“ (с. 236) и дали не става дума за някаква късна адаптация.

На фона на игнорирането или отхвърлянето на различни теории се откроява възприемането на лансираната от Г. Гачевия конструкция „космо-психо-логос“ (с. 174),

като се заобикалят въпросите дали това, което наблюдателят забелязва, е присъщо само на българина, или е универсално, или присъщо на някаква по-голяма цялост. Сходни въпроси пораждат и изрази от типа на „българина/българите мислят...“ – едни мислят едно, други – точно обратното, вкл. през Възраждането, вкл. по Вазово време, за по-късно да не говорим.

Като цяло отношението към литературата по разглежданите проблеми е специфично. Широко е използван един второстепенен автор (д-р Балджиев), който добре се вписва в концепцията на автора, а са negliжирани нови и задълбочени трудове (А. Хранова, *Историография и литература*, 2011), дори когато в някои отношения са му близки (Т. Христов, *Свобода и суверенност в Априлското въстание*, 2013; Цветан Раковски, *Образи на българската памет. Историята, поборниците, записките*, 2004, цит. на с. 96.) По-близка до разбиранията на Пл. Анто̀в е проблематичната хипотеза, лансирана от Е. Мутафов, за „българска мяра в литературата“ (с. 96). В дисертацията отсъства традиционния раздел „Библиография“, който би дал нагледна представа за предпочитанията, а и премълчаните несъгласия на автора.

Много по-аргументира стават наблюденията към българската литература и особено към Вазовото творчество. Несъмнено ценни и оригинални са разгърнатите му наблюдения върху карнавалността на „Под игото“, които са в центъра на първите две глави. Специално внимание заслужава тезата за наличието на два пласта в романа, единият свързан с „народното“, другият – с „литературата“ и чуждите образци. Според една от формулировките на Пл. Анто̀в: „На практика Вазовата творба (... е) резултат от напрежението между две срещащи се в нея противоположни равнища на романовото...: буржоазно-романово... и ренесансово-романово.“ (с. 16).

Пл. Анто̀в, който държи да открие българското и да го противопостави на европейското, стига до обобщението, че при Вазов, З. Стоянов, а и при самото Априлско въстание „не карнавалът прераства в бунт (както било на Запад), а самият бунт се случва по законите на карнавала.“ (с. 111). Тази част от това твърдение, която се отнася до тукашните текстове и събития, има своята аргументация, но другата остава само твърдение.

Интересен е въпросът, поставен в труда: „...дали Вазов не попива „карнавални“ влияния „отгоре“, по литературен път? (с. 93) Пл. Анто̀в е склонен да отговори по-скоро

отрицателно и избягва да се запита дали пък в западната популярна литература също не може да се търси някакъв аналогичен митичен пласт, идващ „отдолу“.

Втора глава започва с изводи, които са същностни за труда. Аргументираната карнавалност на събитието и книжните му образи („Под игото“, „Записките“) е продължена с тезата за аисторичния им субстрат, за който се приема че е „народен“, като това определение полугласно се използва и в смисъла на „национален“, което буди несъгласия.

Основателно е и обобщението, че тази двупластовата структура „е налице и в „Записки по българските въстания“, „Миналото“, „Видрица“. (с. 27) Наблюденията върху близостта и различията между двете класически творби са едни от най-силните срани в труда. Например: „Тръгнали от различни, дори противоположни жанрови презумпции, двете произведения („Под игото“ и „Записките“) вървят едно срещу друго и се срещат в полето на една спонтанна, органична, литературно несъзнавана романовост.“ (с. 89) Вероятно наблюденията могат да се насочат и към другите мемоари за същите събития (Ст. Заимов, Н. Обретенов, Минчо Кънчев), към белетристичните произведения като „Десетдневно царуване. Из българското въстание в 1876 г. Дневници на един бунтовник“ (1881), а защо не и П. П. Славейков, К. Христов.

На някои места читателят подозира смесване между реални исторически фигури и литературни персонажи. Човек се пита дали цитираните реплики на Продан Тишков не са всъщност произнесени от Чардафон на З. Стоянов, дали Чардафон наистина е читател на първия том на Записките, както предполага авторът и пр. Подобни въпроси могат да се отправят и по повод предаването на думи на Бенковски (напр. с. 169) Струва ми се, че по същия механизъм, на места твърде лесно са решени исторически проблеми – напр. за целите на Априлското въстание (с. 169)

Някои дребни неточности в тези две глави. Неточно са изписани имената на Кристофър Шмит (с. 73), Пол де Кока (с. 95); Симеон Радев не е възпитаник на Роберт колеж (с. 140), а автор на „Цариградските потайности“ е не Ксавие дьо Монтепен (с. 97), а Хр. Самардзис. Объркано е едно изречение, което звучи подвеждащо: „...Каблешков, най-вече с оглед на факта, че точно той е апостолът, запалил искрата на бунта в реалния Сопот.“ (с. 66, всъщност Копривщица.)

Третата глава е озаглавена „История и повторение: 1885. От Първи към Втори български Златен век и след това“. Тук Пл. Антов проследява „как, наследявайки мита,

историята не успява да се еманципира от него в колективното мислене“. (с. 140) Убедителен е изводът за „амбивалентната фигура на Вазов“, която „максимално успешно вокализира немите инвенции на *колективно несъзнаваното* – онова синкретично митомислене, което отказва да пребивава в линейното време на историята“. (с. 159) Интересни са сравненията между 80-те и 90-те години на XIX в., които отдавна стоят във фокуса на вниманието на литературните историци; Пл. Антоф преформулира и уточнява изводите им на своя критически език, който е склонен към генерализации. Например: „Народът от „Под игото“ става тълпа в „Нова земя“ (с. 164-5). Твърде на едро е казаното и за автора на „Чеда на Балкана“ и „Баща ми в мен“: „... Пенчо-Славейковия индивидуализъм, изтръгнал личността от всякаква общностна обремененост, от каузалната верига на миналото...“ (с. 188) По-долу следва основателното уточнение, че „индивидуализма на П. П. Славейков и – “Мисъл” – това отделяне е *все още* нарочна културностроителна стратегия, мисия, желание“ (с. 191).

Четвърта глава е онасловена „Вазов – Ботев: матриархът и синът. Към българския „семеен комплекс“. Тя също разглежда широк кръг от проблеми. Част от тях са насочени към промените в „колективната душа“ след края на войните. Процесът е общо място в литературните истории, Пл. Антоф намира своя гледна точка и основателно отбелязва че „завръщане към първичните сили на земята и народа ни“ (с. 191) при Г. Милев и Фурнаджиев си осъществява след всъщност краткия период на отделяне при Яворов.

Прочутата и често коментирана случка – „народът“ отива при Вазов след Ньойския договор – някак лесно пренася настроенята на хората от софийската улица върху „народа“, който, разбира се нито ги е упълномощил, нито знае за тях, нито може да се смята за доказано, че мисли и чувства като тях. Трябва обаче да признаем, че това генерализиране всъщност е общо място в много от текстовете, посветени на събитието.

Трудно ми е да възприема интересната конструкция за Вазов като „Матриарх“ и разгледания „семеен комплекс“, която преди време бе използвана и от други автори, които все пак, струва ми се, влагаха и известен игрови момент в текстовете си. Интересни са наблюденията върху двата възможни български „ероизма“ (с. 222) – на пушките и на Гергана, без особени аргументи според Антоф единият от тях (на пушките и на байраците) става „в масовата българска представа идеологически ефективният образ на Българското“. Съществуват и обратни твърдения. Въпрос на аргументация. За мен по-плодотворна е тезата на Пл. Антоф, според която: „Ботев е идентичен-на-себе-

си. Вазов е идентичен на доксата, която чрез него нарцисстично се самоидентифицира със собствената си *другост* в лицето на Ботев.“ (с. 223) Тя предлага изходна точка за бъдещи наблюдения, а вероятно и уточнения.

Петата глава тръгва от отдавна и широко коментирания проблем за отсъствието на Ботев в „Епопея на забравените“ и се насочва към други, не по-малко значими въпроси, свързани с Ботевия мит и развитието му в българското общество и в творчеството на Вазов, който, както заключава Пл. Антов „през 80-те (...), така да се каже, е осъзнат, рационален митолог, през 70-те той се проявява като спонтанен митолог“ (с. 234). Задълбочени и интересни са наблюденията върху различните варианти на стихотворението „Радецки“ и неговото възприемане от съвременниците, което е толкова силно, че „своя мощен митогенен заряд е моделирала значително по-късно създадените мемоарни свидетелства за събитието“ (с. 240).

Наблюденията върху „Епопея на забравените“ продължават в следващата глава, в която се разглежда както идеологията и структурата на цикъла, като в някои случаи анализът се приближава до свръхинтерпретацията. Като заключение може да се разглеждат разсъжденията на Пл. Антов за Вазов и неговата „философия на историята“, доколкото последната глава „(...)Случай Кандов: Към предначалата на българския *secession*“ всъщност допълва, първите две, посветени също на „Под игото“.

Трудът би спечелил от изчистване на повторенията (не толкова езикови, колкото тематични). За моята представа езикът е усложнен, има известно увлечение по метафорично използване на термини от други области на знанието. Справката за приносните моменти е пространна и изготвена не без самочувствие.

Заключение.

Като имам предвид цялостната литературна и литературоведска дейност на доц. д-р Пламен Антов, неговата ерудиция и подчертан стремеж към оригинално и евристично мислене, както и респектиращия мащаб на замисъла и на усилията, вложени в него, гласувам за присъждането му на научната степен „доктор на филологическите науки“.

17 ноември 2016

Проф. д-р Николай Аретов